

Sviták, Zbyněk

Názvy lokalit v pramenech a jejich ztotožňování se současným stavem

In: Svíták, Zbyněk. *Úvod do historické topografie českých zemí*. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 2014, pp. 30-51

ISBN 978-80-210-7120-9; ISBN 978-80-210-7123-0 (online : Mobipocket)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/131840>

Access Date: 01. 04. 2025

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Názvy lokalit v pramenech a jejich ztotožňování se současným stavem

Významným úkolem topografie je ztotožňování názvů lokalit v pramenech se současným stavem. Pro racionální práci s pramenem, pro nalezení jeho vypovídací hodnoty, je nezbytně nutné umístit jeho obsah mezi jinými také do prostorových souvislostí. Správná lokalizace přispívá k zasazení zpráv pramenů do historických souvislostí a je významná pro historickou topografii tím, že zprávy a zmínky z pramenů propojuje s umístěním názvů lokalit do určitého prostoru. Představuje tak důležité zjištění, jakých lokalit se doklad týká a obecně, do jakého prostoru zprávy patří. Od zařazení různých zmínek do patřičného regionu a jejich postupné sumarizace se potom odvíjí topografický popis jednotlivých míst. Proto patří identifikace místních jmen v písemných dokladech k základním úkolům sběru dat pro topografickou práci.

Jména lokalit nemusejí být (a také zpravidla nejsou) v pramenech uvedena v současném tvaru. Obecně platí, že čím je písemný doklad starší, tím je pravděpodobnější, že odchylka od aktuálního pojmenování bude (může být) větší, zejména u názvů, které je možné snadno zkomolit. Ke zkreslení mnohdy přispěla skutečnost, že písaři zapisovali tato jména zpravidla podle toho, co slyšeli. Byl-li takovou osobou cizinec, např. v mezinárodním prostředí rytířských řádů, nelze zkomolení vyloučit. Další odchylky od současného stavu jsou způsobeny tím, že jména sídel prodělala během staletí v mnoha případech bohatý vývoj. Při identifikaci lokality musíme tedy brát v úvahu i časové období, do něhož náš pramen spadá.

Správnou identifikaci lokalit umožňuje srovnání historických tvarů místních jmen (toponym) se současnými lokalitami. Současnost již badatelům umožňuje, aby k tomu využili spolehlivých příruček, které se snaží zachytit pokud možno co největší paletu historických tvarů jednotlivých místních jmen určitého území, zpravidla historické země. Nebylo tomu tak ale vždy. Cesta k takovým příručkám, nazývaným obvykle **slovníky místních jmen**, nebyla jednoduchá a je výsledkem dlouhodobé sběrné činnosti, kdy byly sbírány doklady pro jednotlivá zeměpisná jména. Při následném správném a odpovědném výkladu toponym a jejich utřídění je nezbytná spolupráce historika a lingvisty.

Zeměpisný (topografický) prostor se popisuje místními jmény. Vývoj těchto toponym od minulosti do současnosti popisuje historická toponomastika. Souhrn toponym na jistém území, v jistém jazyce a jisté době se nazývá toponymie. Tento soubor se stále

proměňuje a byl v každé době odlišný. V současnosti užívaná místní jména jsou výsledkem předchozího vývoje. Jeho dokladem jsou proměny pojmenování obcí (např. Kyjov – Gaja – Kyjov; Zlín – Gottwaldov – Zlín) i proces vzniku nebo zániku lokalit. V současné toponymii nalezneme vedle jmen starobylého původu (předslavanské Říp, Praha – první doklady z 8/9. stol.?) také ta nedávno vzniklá (Havířov, brněnské sídliště Lesná, nová pomístní jména v chatařských oblastech). Z lingvistického hlediska je toponymie rovněž důležitým svědectvím o starobylém i dnešním tvoření slov.

Zájem o studium vlastních jmen má v českých zemích dlouholetou tradici. Věnovaly mu pozornost různé vědní obory, zpočátku především historiografie, vedle vlastivědy, regionalistiky, etnografie, takže toponomastika byla dlouho považována za pomocnou vědu historickou.

Již v nejstarších narativních pramenech se objevuje snaha po výkladu jmen. Toponyma jsou hodnocena náhodně, bez znalosti jazykového základu. Správný výklad většiny jmen nebyl v té době možný, protože i vynikajícím autorům chyběla schopnost dívat se na toponymum historicky a zároveň i lingvisticky (Šmilauer, Úvod do toponomastiky, 1963, s. 187–189). Výklady jsou proto většinou nesprávné, převažuje náhodné spojování na základě nejrůznějších asociací, viz několik příkladů:

Např. výklad Prahy u Kosmy:

Stavte město, to vem kázu
tu, kdešto jáz vám ukážu,
u Vltavy pod Petřínem,
kdež tesař činí práh s svým synem.
Pro práh městu vzděchu Praha.
Toho města bude veliká dráha,
neb jako i kniežata i králové,
ludie silní jako lvové
proti prahu klánějí hlavu,
aby ji měli zdrávu,
takéž proti Praze, městu mému,
neb bude čest i chvála jemu.

Dalimil:

Stojieše jako jat v uzdici, proto téj vsi vzděchu Stadici.
Pak kněz da ten hrad pánu, tomu Přiema diechu,
pro to tomu hradu Přimda vzděchu.

Kromě izolovaných výkladů jmen v různých narativních pramenech přináší první hromadný soupis původu jmen práce Matouše Benešovského Philonoma *Knížka slov českých vyložených, odkud svůj počátek mají, totiž jaký jest jejich rozum* (1587). Najdeme tu výklady

jmen českých řek. Druhý větší soupis vlastních jmen u nás přináší práce Václava Lebedy z Bedrštorfu *Poznamenání měst, zámkův, hradův, tvrzí i jiných sídel* (1610). Dílo mělo vliv na fixaci pojmenování českých lokalit, protože bylo hojně používáno, neboť sloužilo do r. 1706 jako praktická příručka pro písaře. Také *Komenského mapa Moravy* (1627) zachycuje velké množství vlastních jmen osídlených míst, ale také hor a některých řek. Může sloužit k orientaci, kde se lokalita s neznámým názvem nachází. Ale různá vydání této mapy byla vydávána v cizině, takže může obsahovat různé zkomoleniny.

Pokusy o výklady vlastních jmen se i nadále ojediněle vyskytují v dílech tehdejších historiků, např. u Bohuslava Balbína, Tomáše Pešiny z Čechorodu, Pavla Stránského (Budejovice: „žena jakéhosi knížete rodic křičela: bude jich více!“). Pozornost však zasluhují práce, které se zabývají systematicky (v rámci možností své doby) tvořením jmen a jejich shromažďováním. Tomu odpovídají díla Václava Jana Rosy (1620–1689) *Čechořečnost, seu Grammatica linguae bohemicae* (1672) a v rukopise dochovaný *Thesaurus linguae bohemicae*, která obsahují bohatý materiál místních jmen a úvahy o jejich tvoření. Také Jan Václav Pohl (1720–1790) se ve svém díle *Grammatica linguae bohemicae* (1756) v oddíle *Etymologie* zabývá výklady vlastních jmen. Pozdější gramatiky 18. století již počínají opouštět různé fantastické výklady známé z kronik a různých historických prací a pokoušejí se hledat původ jejich vzniku podle gramatických měřítek, a to podle vzoru obecných slov (zejména František Martin Pelcl v *Grundsätze der böhmischen Grammatik*, 1796).

Na nutnost propojení jazykovědného hlediska a práce s historickými doklady vlastních jmen poprvé u nás poukázal až Josef Dobrovský ve své známé mluvnici *Ausführliches Lehrgebäude der böhmischen Sprache* (1809). V rámci své doby se zabýval především jmény, která souvisela se zájmy předobrozenských generací. Jeho vlastní výklady však nebyly příliš zdařilé.

Výklady vzniku místních jmen, vedené obrozeneckým nadšením a proto nekritičností, byly většinou nesprávné. To platí o *Slovanských starožitnostech* (1836–1837) Pavla Josefa Šafaříka, jenž se v nich zabýval výkladem vzniku vlastních jmen (řek, hor, atd.), ale zejména o Josefu Kolárovi, jenž hledal počátky slovanského národa ve velmi vzdálené minulosti, odmítal působení cizích vlivů a na sklonku života hledal staré slovanské osídlení prakticky po celé Evropě (Apeniny = Vápeniny).

První studii onomastického zaměření u nás napsal Vladimír Josef Pelikán (1808–1876) pod názvem *O pojmenování osad českoslovanských* (1830) Je to práce kriticky strážlivá, která nepřeceňuje starobylost českých vlastních jmen. František Sláma (1792–1844) ve studii *Pokus o vysvětlení českých jmen místních slabikami -ice a -vice se ukončujících a jen v množném počtu užívaných* (1834) rozlišil dva typy místních jmen podobně zakončených, a to typ Bohuslavice (pl.: „ves lidí Bohuslavových“) a deapelativní místní jméno typu Olešnice (sg.: „ves v olší“).

Skutečným zakladatelem české onomastiky však byl František Palacký (1798–1876), jenž si při své historické práci uvědomil přínos vlastních jmen pro poznání a interpretaci dějin. Poprvé v našem prostředí propojil ve svém díle pohled historický s jazykovědným.

Pokládal zejména místní jména za nejstarší památky českého jazyka a historie. Nabyl přesvědčení, že velká část našich místních jmen představují důležité doklady nejen jazyka, ale i historie, protože pocházejí z dob, z nichž nejsou žádné jiné zprávy. Využil všech jemu tehdy dostupných historických pramenů k tomu, aby představil českou toponymii v celém jejím vývoji. V práci *Rozbor etymologický místních jmen českoslovanských* (1834) poprvé u nás podrobně dokumentoval fakt, že česká místní jména jsou tvořena jednak ze jmen osobních (Bořitov, Bohunice, Boleslav), jednak „podle přírody“; sem zařazoval všechna deapelativní toponyma (Kaliště...). Podle historických pramenů rekonstruoval původní české názvy obcí, které za jeho časů nesla německá jména, v článku *Obhlídka ve staročeském místopise, zvláště krajů již poněmčilych* (1846). Výsledky svých historicko-lingvistických studií shrnul ve svém *Popisu království českého* (1848), jenž měl mít dvojí účel, primárně jmenoslovný a až sekundárně dějepisný. Význam této práce tkví také v tom, že jí Palacký ustálil české místní historické názvosloví a v mnoha případech svým bádáním umožnil i úřední obnovení starých jmen.

Palackého studie inspirovaly další badatele. Významný právní historik Hermenegild Jireček (1827–1909) považoval za nejdůležitější úkol vytvoření rozsáhlých sbírek vlastních jmen, které by vycházely z historické pramenné základny. Tímto svým záměrem připravil teoreticky půdu pro vznik lexikonu místních jmen. Jireček také připomínal význam vlastních jmen pro jiné vědní obory, např. pro dějiny osídlení. Je autorem termínu pomístní/pomístné jméno pro názvy neobydlených objektů a poprvé u nás rozdělil toponymický materiál na místní a pomístní jména. Přesto ale se svými výklady jmen neuspěl, v knize *Slovanské právo v Čechách a na Moravě* (1863) připisoval jednotlivé typy místních jmen podle zakončení zcela mechanicky určitým stoletím (např. 6.–10. století: -ice; 11. stol. -ov atd.).

Doba druhé poloviny 19. století ještě trpěla nestálostí místního názvosloví. K jeho fixaci přispívalo mimo jiné také mapové zobrazení, zejména historické mapy, jejichž první příklady se tehdy objevily. Jako doplněk ke studiím Palackého vydal Josef Kalousek *Historickou mapu Čech 14. století* (1874). Obdobnou mapu pro Moravu sestavil Alois Vojtěch Šembera (1807–1882). Jeho *Mapa Moravy* (1863) rovněž přispěla ke stabilizaci tvarů velkého počtu místních jmen.

Obecně lze konstatovat, že místopisně zaměřené práce druhé poloviny 19. a první poloviny 20. století významně přispěly ke konstituování pomyslného korpusu historických dokladů místních jmen. Významné je, že se ve studiích tohoto typu projevuje také snaha využít tvarů místních jmen pro hlubší výklad některých historických souvislostí, zejména kolonizace. Z nich připomeňme např. Václava Vladivoje Tomka (1818–1905), jenž v řadě místopisných studií přinesl doklady zejména k pražské toponymii. Velké množství toponymického historického materiálu shromáždil při své práci na monumentálních *Hradech, zámcích a tvrzích království českého* August Sedláček (1843–1926). V práci *Snůška starých jmen* (1920) částečně uveřejnil sebrané historické doklady, mnohé

ale zůstalo neotištěno. Jeho výpisků s prospěchem využili další badatelé při shromažďování historických zpráv při sestavování slovníku místních jmen (např. Antonín Profous).

Také Josef Vítězslav Šimák (1870–1941) jako autor mnoha topografických studií věnoval velkou pozornost vztahu osídlení a vlastních jmen, např. *Osídlení Kladska* (1919) nebo *Pronikání Němců do Čech kolonizací ve 13–14. století* (1938). Dokladem spolupráce historika a lingvisty je toponomastický rozbor vycházející z dokladů historických pramenů, je práce historika Františka Černého (1867–1918) a lingvisty Pavla Váši (1874–1954) *Moravská jména místní. Výklady filologické* (1907). K rozšíření souboru místních jmen přispěl také již jmenovaný Ladislav Hosák svými četnými místopisnými a vlastivědnými pracemi. V práci *Dějiny Hustopečska do poloviny 14. století* (1948) rekonstruoval dějiny osídlení také na základě vlastních jmen. Význam spojení historické a lingvistické práce zdůraznil v díle *Moravské a slezské místní jméno jako historický pramen* (1962).

Z iniciativy Vladimíra Šmilauera, který si uvědomil zanikání pomístních jmen, probíhal od šedesátých do osmdesátých let 20. století na území ČSR anketový soupis pomístních jmen. Úkolu se ujal Ústav pro jazyk český, jenž na celém území státu sebral v Čechách půl milionu položek, na Moravě a českém Slezsku asi 220 000. Cílem bylo rozšířit základnu dokladů (sebraný materiál je uložen na pražském a brněnském pracovišti Ústavu pro jazyk český AV ČR).

Od roku 1960 vychází český specializovaný onomastický časopis s dnešním názvem *Acta onomastica* (původně se jmenoval *Zpravodaj Místopisné komise ČSAV*, pak *Onomastický zpravodaj ČSAV* a *Onomastický zpravodaj*).

Vytvořený soubor místních a pomístních jmen je předpokladem vzniku slovníku místních jmen jako pomůcky pro historickou i toponomastickou práci. V našich zemích se k sepsání slovníků místních jmen spojili vždy jazykovědec s historikem. Tak je vytvořena ideální kombinace pracovních přístupů, která zaručuje spolehlivé historické doklady i správný jazykový výklad. Antonín Profous využil pro své dílo *Místní jména v Čechách* sbírek historika Augustina Sedláčka, jazykovědec Rudolf Šrámek napsal obdobné dílo pro Moravu a Slezsko spolu s historikem Ladislavem Hosákem.

LEXIKONY místních jmen

Jsou výsledkem předcházejícího vývoje. Představují nesmírně užitečnou pomůcku pro každého, kdo stojí před problematikou ztotožňování tvarů jmen míst v pramenech se současnými lokalitami. Jejich vytvoření je vždy dlouhodobou záležitostí. Jako předpoklad musí vždy jejich sestavení předcházet dlouhodobý sběr toponymického materiálu

Zdroje lexikonů

Archivní prameny

Sběr toponymického materiálu by v ideálním případě měl prováděn přímo z archiválií, aby tvary místních jmen byly spolehlivé. To však není z praktických důvodů proveditelné, protože by to bylo časově neúměrně náročné vzhledem k množství archivního materiálu, a také by to vyžadovalo pracovníka/y, kteří by byli schopni se v něm orientovat. A bylo by to i zbytečné, protože jsou k dispozici různé diplomatické edice a historicko-topografické studie.

Proto se věnuje pozornost pramenům hromadné povahy, které byly k účelům lexikonu místních jmen excerpovány. Typově jsou to prameny jako zemské desky, berní rula, lánové rejstříky, katastry, berní registra, ale i některé urbáře, kopiáře, diplomatáře klášterů a jiné archiválie. Jejich výběr je závislý na zpracovateli lexikonu. Není asi účelné, aby byly excerpovány dva hromadné prameny z téhož období, protože lze předpokládat, že tvary jmen sídlišť budou v podstatě stejné.

Edice

Úlohou diplomatických edic je zpřístupnění zpravidla nejstaršího (a proto důležitějšího) listinného materiálu k národním dějinám. Jejich výhodou je, že v jedné publikaci zpřístupňují texty historických pramenů, které mohou být (a většinou také jsou) na mnoha místech v zemi i za hranicemi. Písemnosti jsou v nich publikovány v plném znění, jestliže se jedná o nejstarší doklady (u nás především *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae*), nebo v různých formách zkrácení (třeba *Regesta diplomatica Bohemiae et Moraviae*). I ve zkrácené podobě textu jsou v nich však uvedena místní jména v takové ortografii, jaká odpovídá pramennému dokladu. Odtud je možné přejímat toponymický materiál. Jeho spolehlivost (kvalitu) určuje spolehlivost edice. Sestavovatel slovníku si musí tuto důležitou okolnost uvědomit. Obecně platí, že edice nejsou spolehlivé stejným způsobem. Ta díla, která vznikala ve starších dobách podle metod odpovídajících tehdejší době, obvykle (až na výjimky) musejí být používána opatrně a kriticky. Důvody textových deformací jsou dvojí. Ediční zásady nebyly nijak kodifikovány a přepis textu vycházel pouze z jazykového citu konkrétního autora. Mnohé z edic byly navíc sázeny a tisknuty z rukopisů, přičemž občas nebylo tiskařem vše přečteno správně, případně byla některá slova omylem vynechána. Nároky na přepis textů postupem času rostly a ediční technika se zpřesňovala, takže edice zpracované podle moderních zásad přinášejí spolehlivé tvary místních jmen. Mezi bezpečnými a méně spolehlivými edicemi nelze ale stanovit přesnou časovou hranici, protože oba druhy se vzájemně prolínají, a to kupodivu až do dnešní doby. První moderně zpracovaná edice, vydávaná podle zásad MGH, začala vycházet roku 1907 (CDB), ale i během 20. století vycházejí ediční podniky, o jejichž kvalitě je možné pochybovat.

Topografické příručky

Jde o zpravidla tištěné soupisy obcí, o lexikony obcí. Každá historická země má svůj.

Mapy

Staré mapy přinášejí na svém zobrazení velké množství tvarů názvů lokalit (někdy ve více jazykových formách, česky, německy, latinsky), které odpovídají době jejich vzniku. Takovou je kupříkladu v tomto ohledu vysoce ceněná Komenského mapa Moravy, ale názvy lze odečíst z kterékoliv mapy. Dlužno však poznamenat, že mimo původních map existují i jejich deriváty (tj. původní mapové zobrazení je vzato za základ, přeryto a zasazeno do jiného rámce s odlišnou výzdobou), které jsou většinou zhotovovány v cizině lidmi neznajícími jazyk mapy. Proto mohou být některé české názvy míst zkomo- leny. Svůj význam mají ale i některé mladší mapy. Toho příkladem je Šemberova *Mapa země Moravské* z roku 1881, která představuje bohatý zdroj tvarů jmen lokalit z doby, kdy se některá místa vracela k původním českým názvům. Lze také využít historické mapy, vzniklé jako výsledek historicko-topografické činnosti v 19. století. To platí o Pa- lackého mapě Čech ve 14. století.

Mapy jsou také vítanými pomocníky při dalších fázích prací na lexikonu, totiž při tří- dění a identifikaci historických dokladů místních jmen se současnými lokalitami. Tehdy mohou být s úspěchem využity, protože zachycují rovněž geografickou polohu lokality, takže mohou pomáhat stanovit, kde se lokalita nachází.

Topografické práce

Jako doplněk musí sestavovatelé přihlídnout k různým topografickým pracím, pro- tože i ony mnohdy přinášejí původní tvary jmen lokalit. Dále mohou sloužit k identifi- kaci, protože mnohé se tím právě zabývají. Práce se nacházejí především v odborných časopisech.

Třídění a identifikace zdrojů

Sebrané doklady je nutné průběžně třídit a seskupovat podle podobnosti a postupně identifikovat se stávajícími lokalitami. Tato část je jednou z nejdůležitějších fází přípravy lexikonu. Musí se postupovat velmi opatrně a přihlížet ke všem souvislostem výskytu jmé- na v pramenech. Je dobře známo, že se na jednom území vyskytuje víc lokalit stejného jmé- na. Ta jdou rozlišit pouze tehdy, jestliže přihlídneme ke konkrétním okolnostem výskytu. Těmi mohou být především geografické souvislosti s jinými lokalitami – v rámci určitého panství, ve vztahu k jistému městu, klášteru, příslušnost ke kraji. Mohou se také vyskytovat jména lokalit, které v současné době již neexistují. Ty se právě díky souvislostem výskytu podaří lokalizovat alespoň přibližně do určitého prostoru (do okolí existujícího sídliště). Tím se alespoň otevře cesta pro archeology, kteří mohou tuto zaniklou ves nalézt v terénu.

Obecně se ale nepodaří lokalizovat všechna jména vsí nalezená v pramenech. Jde o případy, kdy jde o zaniklou ves, avšak okolnosti výskytu nejsou tak konkrétní, aby bylo možné její jméno lokalizovat do bližšího prostoru. V tom případě je nejlepší toto jméno ponechat neurčeno. Je to lepší, než když je lokalita násilně (a chybně) připojena k jiné, sice stejně znějící, ale v podstatě jiné.

Toponomastický výklad

Přiřazení a identifikace lokalit musí postupovat ruku v ruce s toponomastickým výkladem. Jelikož je účelem sběru shromáždit doklady z různých období, lze z vývoje podob jmen odvodit jejich původ (a význam). Sledování různých tvarů také může pomáhat při rozlišování dnes stejně znějících jmen, která však v dřívějších dobách měla odlišný jazykový vývoj. Spolupráce historika a lingvisty se tu ukazuje nejzřetelněji.

Obsah lexikonů

Hesla v nich jsou řazena abecedně podle platných názvů obcí k datu, které autoři z racionálních důvodů vybrali; příprava příručky tohoto typu je obvykle dlouhodobá záležitost, takže vždy je zvoleno starší datum (Hosák-Šrámek berou za základ rok 1935), a to podle zvoleného principu (Hosák-Šrámek řadí podstatných jmen; Profous podle přídavných). Řazení podle podstatných jmen reflektuje skutečnost, že se jména v pramenech mnohdy vyskytují jen v základní podobě, bez adjektiv.

Stejnomené obce: a) nejprve se řadí obce se stejným jménem bez blíže určující složky (typ: Lhota); b) po nich obce se stejným základním jménem, ale s různým bližším určením (pořadí typů: Lhota u Lysic, Lhota Bílá). V každé skupině se nejprve uvádějí existující lokality, za nimi jsou seřazeny zaniklé osady.

Struktura hesla (výklad obsahu)

1. a) Charakteristika sídliště

Uvádí se typ sídliště podle stavu ke zvolenému roku s případnou poznámkou o změně. K rozlišení se používá v době sestavování příručky běžné terminologie (která však může podléhat změnám a nemusí odpovídat současnosti): město, městys (současný úřední termín pro „městečko“), ves (dnes obec), osada (od 1964 část obce).

b) Bližší lokalizace – udává kilometrovou vzdálenost a směr od nejbližšího bodu kilometrové sítě

c) Územní příslušnost – výslovně se udává jen tehdy, když nepatří k základnímu (největšímu) popisovanému území. Například Hosák-Šrámek ji uvádějí u osad, které jsou ve Slezsku (někdy se zmiňují historické země – Těšínsko) nebo patřily do tzv. moravských enkláv, lokality z historického území Moravy ponechávají bez označení.

2. Historické doklady místního jména

Pro historika nejdůležitější část lexikonu. V ní jsou chronologicky uváděny historické doklady místních jmen v původních tvarech s udáním data výskytu a odkazem na pramen. Tato část vznikla excerpací řady pramenů, zejména diplomatů, různých řad zemských desk, ale také katastrů a starých map. Pokrývá celé historické období od nejstarší zmínky a zachycuje zásadní změny názvu, jimiž lokalita prošla.

3. Příslušnost obce k panství (dominiu)

Část zachycuje příslušnost obce k panství podle stavu z roku 1848. Uvádí se tu také nejdůležitější údaje z lokálních dějin, jsou-li ve vztahu k místnímu jménu nebo pomístnímu názvosloví (hrad, kostel, zpustnutí, ale také obnovení vsi, parcelace dvora, významnější pokusy o dolování nebo podnikání). K popisu je připojena národnost obyvatelstva, u pohraničních obcí způsob osídlení, je-li znám.

4. Lidová (nářeční) podoba místního jména

V této části se uvádí rod a číslo, výběr z nářečního skloňování i odvozeniny. V případě kolísání mezi německou a českou formou tu jsou zastoupeny oba jazyky. Doklady byly získány z různých dotazníkových akcí, při nichž byly sbírány podoby nejen místního jména pro danou obec, ale i obcí okolních. Výzkum potvrdil zkušenost, že přechod na nové jméno vytlačuje starou podobu rychleji v místě samém, než je tomu tak v okolí. Připisuje se tu rozhodující podíl administrativě a úřednímu názvosloví.

5. Výklad místního jména

Tato část přináší etymologický výklad vývoje místního jména od středověkého tvaru do dnešní podoby. Hledá přitom původ pojmenování.

- a) přípona, její funkce, postupné změny;
 - b) základ místního jména (apelativum, osobní jméno – se stručným údajem o něm);
 - c) původní význam místního jména (pokud není již zřejmý z přípony samé – Benešov, Libušín);
 - d) formální a významové proměny místního jména (téměř vždy spjatý), souvislosti toponymické, přenesení místního jména;
 - e) německý název, výklad a vztah k českému jménu;
 - f) odkazy, paralely a bibliografické údaje.
- u dvou stejnojmenných lokalit je tento výklad jen u jedné z nich (a to poslední).

6. Samoty v katastru obce

Uvádějí se samoty a historické názvy částí obcí (i nářeční údaje), které mohou mít vztah ke jménu obce nebo pro dialektologii. Ale samoty i obecní části jsou také místní jména, která ale nejsou součástí generální řady a jsou v této části poněkud schována. Velkou

roli hraje stanovení okolností výskytu, kdy se z kontextu stanoví příslušná obec, v jejímž okolí leží. Tento postup umožní, abychom se dostali ke jménům samot.

Místopisné pomůcky pro jednotlivé země:

Čechy:

Antonín Profous, Místní jména v Čechách. Jejich vznik, původní význam a změny

Tato základní příručka sestává celkem z pěti dílů. První čtyři vyšly za v letech 1947–1957, čtvrtý díl dokončil po Profousově smrti roku 1953 Jan Svoboda. Poslední pátý díl vydal Jan Svoboda s Vladimírem Šmilauerem pod názvem *Dotatky k dílu Antonína Profouse* (Praha 1960).

František Roubík, Soupis a mapa zaniklých osad v Čechách. Praha 1959

Josef Křivka, Nové osady vzniklé na území Čech. Praha 1978

Morava

Ladislav Hosák – Rudolf Šrámek, Místní jména na Moravě a ve Slezsku I, II

Mezi oběma díly je desetiletá mezera. První vyšel v roce 1970, druhý roku 1980. Druhý díl obsahuje navíc také doplňky a dodatky, jakož i opravy prvního svazku, konkordance přejmenovaných, změněných a nových místních jmen, a navíc různé prospěšné seznamy nových a zaniklých místních jmen i jejich změny v době 1945–1971 Plánovaný III. díl, který by odpovídal Šmilauerovu Osídlení Čech, dosud nevyšel.

Vladimír Nekuda, Zaniklé osady na Moravě v období feudalismu. Brno 1961.

Je obdobou Roubíkovy práce pro Čechy.

Doplňková literatura

Lexikony datem svého vzniku v podstatě zastarávají, a proto je vhodné nespoléhat se pouze na ně, ale hledat i další možnosti.

a) Diplomataře

Pro identifikaci nejstarších místních jmen představují dobrou pomůcku místní a jmenné rejstříky, které vznikají při přípravě moderních edic a jsou jejich součástí. Pro české země to platí pro *Český diplomatář* (CDB), jenž je připravován náročnou ediční technikou. Důležité jsou zejména ty jeho svazky, které byly zpracovány až po vydání topografických lexikonů pro naše země. Identifikace místních jmen, která se v něm vyskytují, je aktuálním ověřením lokalizace ve slovníku místních jmen a také její případné změny na základě vlastního výzkumu s přihlédnutím k eventuálním specializovaným topografickým studiím.

Podobné diplomataře jsou k dispozici také pro okolní země. Pro Slezsko je to *Schlesisches Urkundenbuch*, kde je možné nalézt lokality slezské části Polska i s jejich původními německými názvy. Jeho jmenný rejstřík je vhodný také ke srovnání identifikace sídel na území té části Slezska, která je součástí našeho státu, se ztotožněním v naší příručce

(Hosák-Šrámek). Pro Slovensko je takovým diplomatářem *Codex diplomaticus Slovaciae* (CDS), jenž je pro naše dějiny významný zvláště pro dobu Přemysla Otakara II.

Pro novější dobu jsou to edice zemských desek (ZDB, ZDO). První svazky obou řad byly ale zpracovány ještě v 19. století sice velmi pečlivě po stránce spolehlivosti textu Bertholdem Bretholzem, ale s některými omyly při identifikaci v nich se vyskytujícími míst. Ty opravil František Černý, *Ukazatel jmen k latinským zemským deskám brněnským a olomouckým*. Brno 1914

b) Topografické studie

Topografické i toponomastické bádání pokračuje i po vydání slovníků místních jmen. Topografické studie se týkají obvykle konkrétního územního celku (panství, kraje) nebo se specializují na identifikaci některých „problémových“ lokalit. Mohou tedy přinést nové poznatky, které je vhodné využít při vlastní práci.

Pokud stojí badatel před identifikací místního jména v latinském jazyce, může využít s výhodou práci J. G. Th. Graesse, *Orbis latinus* (1909). Jména v latinské podobě tu jsou převedena na současné názvy, u mnoha jsou uvedeny jejich varianty. Příručka je dostupná na webu <http://www.columbia.edu/acis/ets/Graesse/contents.html>

Rakousko:

Pro orientaci po rakouské monarchii je vhodný *Topographisches Post-Lexikon* (Wien 1861). Pro jednotlivé země:

Historisches Ortsnamenbuch von Niederösterreich verfaßt von Heinrich Weigl unter Mitarbeit von Roswitha Seidelmann und Karl Lechner I-VII, Wien 1964–1975

Konrad Schliffmann, Historisches Ortsnamen-Lexikon des Landes Oberösterreich, 2 Bd. Linz 1935, 3. Ergänzungsband, München-Berlin 1940

Joseph von Zahn, Ortsnamenbuch der Steiermark im Mittelalter. Graz 1893

Německo:

Müllers Grosses deutsches Ortsbuch, Wuppertal-Barnum 1938, 12. vyd. 1958 (přes 120 000 míst v Německu)

G. Webersik, Geographisch-statistisches Welt-Lexikon. Wien-Lepzig 1908

Historisches Ortsverzeichnis von Sachsen (ed. Karlheinz Blaschke)

Digitales Historisches Ortsverzeichnis von Sachsen <http://hov.isgv.de/>

Slovensko:

Milan Majtán, *Názvy obcí Slovenskej republiky*. (Vývin v rokoch 1773 – 1997). Bratislava 1998. 600 s

Milan Majtán, *Slovenská toponymia v najstarších atlasoch Uhorska*. In: *Historické mapy*. Zborník z vedeckej konferencie. Bratislava 1997, s. 89–94

Problematika ztotožňování se současnými lokalitami

Jména lokalit nemusejí být (a zpravidla nejsou) v pramenech uvedena v současném tvaru:

- a) jméno lokality se měnilo a vyvíjelo (slovanské jméno vystřídalo německé jméno nebo bylo původní poněmčeno, to mohlo postupně změnit tvar, nakonec návrat k českému tvaru)
- b) jméno bylo napsáno zkomoleně (psali, jak slyšeli a mohli se přeslechnout, písaři byli mnohdy cizinci, především u církevních řádů, a neznali jména lokalit)

Doporučený postup identifikace

– kontrola správnosti čtení – je jméno lokality z pramene přečteno správně? Špatné čtení by mohlo zavést na falešnou stopu, protože hledané místo by mohlo být umístěno do jiného prostoru, ale také by se špatným čtením mohla vytvořit nová zavádějící lokalita. Ladislav Hosák cituje omyl slezského historika G. Beirmanna, který místo správného „Lutin beide, Ditmarsdorf“ (obojí Lutyně, Dětmárovice) omylem četl „Lutin, beide die Marsdorf“ (Lutyně, oba Marsdorfy. Touto nepřesností vynechal ve svém soupise obcí jednu Lutyni a Dětmárovice a vytvořil dva neexistující Marsdorfy. (Hosák, Ladislav: *K problematice zaniklých sídlišť na Moravě*. ČSPS 65, 1957, s. 138).

– stanovení okolností výskytu (to je nutné u těch lokalit, jejichž název se na území vyskytuje vícekrát). Definování souvislostí výskytu je rozhodující pro výběr jedné z možností nebo vyloučení dalších. Hledá se souvislost s příjemcem, lokalita se většinou nachází v jeho blízkosti. U konfirmací statků instituce je soupis lokalit zapsán v určitém směru v kruhu kolem sídla instituce (např. ve směru hodinových ručiček nebo naopak). Ztotožnění usnadní další doplňkové informace – neznámá lokalita je svázána např. s kostelem nebo hradem, takže je možné vyloučit všechny ostatní, kde není doložen kostel nebo hrad.

– po této přípravě lze použít některý z lexikonů, který odpovídá příslušnému území (jejich soupis viz níže).

Lexikony jsou řazeny abecedně podle **současných** jmen lokalit, nikoliv podle jejich historických názvů. Ty jsou uváděny uvnitř hesla chronologicky jako historické doklady pojmenování. Od současného názvu se mohou v některých případech dosti podstatně lišit, což se především týká starých názvů z 12. a 13. století. Do této abecední řady jsou však vloženy jako odkazy německé názvy obcí, používané jako oficiální před rokem 1918 nebo 1945.

Při práci s lexikonem (lexikony) mohou nastat následující varianty:

- a) jméno z pramene se podaří ztotožnit bez problémů, protože je prakticky ve stejném tvaru jako současné jméno. Někdy lexikon vede hledajícího přes odkazy – hledáme

například jméno „Gaja“. Tento tvar sice nenalezneme, ale u vědomí možné záměny „i“, „j“ a „y“ dřívějšími písaři prozkoumáme další možnosti a u názvu „Gaya“ nalezneme odkaz na Kyjov, protože se jedná o starší název města

b) jméno v pramenu sice není v současném tvaru, je však natolik podobné, že se jej snadno intuitivně podaří identifikovat („Rosenberch“ = Rožmberk, „Podebrat“ = Poděbrady, „Livhtenburch“ = Lichtenburk atp.)

c) někdy lze odlišnost překonat změnou přehlásky („Brin“ = Brünn = Brno, „Gedink“ = Göding = Hodonín)

d) jméno se podaří nalézt až po jistém úsilí spočívajícím v hledání příbuzně znějících lokalit. Například v moravských i slezských pramenech 18. století se objevuje lokalita „Sucholasetz“. Tento název v lexikonu v abecední řadě nenajdeme. Cesta k identifikaci vede přes otočení jména: Sucholazec – Suchý Lazec – Lazec Suchý. Hledáme-li heslo Lazec, jsme odkázáni na Lazce, kde najdeme: 6. Lazce Suché, ves 7 km vjv od Opavy, dílem enkl. dílem SL. Správnost hledání si můžeme zkontrolovat na příslušném místě příručky *Místní jména na Moravě a ve Slezsku* v hesle mezi historickými doklady

e) jméno se ale v některých případech nepodaří v lexikonu žádnou z výše uvedených metod nalézt. V tom případě je nutné použití **doplňkových pomůcek**, které mohou rozšířit fixaci okolností výskytu. Jde tu především o rozšíření pramenných zmínek o další doklady, použití map (staré mapy, v případě nutnosti i historické mapy), případně odkaz na etymologické výklady a lingvistické úvahy.

Tuto situaci (a použitý pracovní postup) může dokumentovat příklad vesnice s neobvykle znějícím názvem „Bzhuz“ z listiny Anežky z Amchovic z 1. prosince 1282 (CDB VI. 1, č. 246). Místní jméno tohoto tvaru skutečně nenalezneme v příslušném svazku Profousovy příručky. Proto je nejprve nutné stanovit okolností výskytu hledaného osobního jména, případně, pokud je to možné, rozšířit pramennou základnu. Z textu listiny lze stanovit, že se jedná o zastavenou ves chotěšovského kláštera, kterou Anežka drží. Ona sama je v listině jmenovaná jako vdova po Vitlovi (uxor quondam domini Witlonis clare recordationis).

V listinném materiálu se vztahem k chotěšovskému klášteru se vyskytuje v tomto regionu pouze Vitla ze Staňkova. V konfirmaci Přemysla Otakara II. z 1. (nebo 2.) září 1271 (CDB V/1, č. 639), kdy potvrzuje vydavatel kláštera v Chotěšově, že Vitla ze Staňkova dal klášteru vesnice Staňkov a Ohučov s podmínkou, že jestliže jej jeho žena přežije, má mít ve vesnicích kláštera „Wischuss et Lizow“, které také patřily Vitlovi, dokud ještě žil, rezidenci. Manželka tu není jmenována *expressis verbis*, ale měla by to být jeho vdova, protože se tu mluví o možnosti jejího přežití manžela. Mluví o něm také listina Protivce ze Starého Herštejna z roku 1272 (CDB V/2, č. 685), jenž se za jistou sumu od chotěšovského kláštera vzdává všech práv na vesnice Staňkov a Ohučov, které jeho příbuzný Vitla

ze Staňkova dal klášteru „ad remedium sui et suorum“. Vitla tu sice není jmenován „pie recordationis“, ale dále se v pramenech aktivně nevyskytuje. V listině z roku 1271 zaujme tvar vesnice „Wischuss“, kde má mít vdova po Vitlovi rezidenci. Podobný tvar jména lze nalézt ve slavnostním privilegii papeže Řehoře X. z roku 1273 (CDB V/2, č. 708, 708*), v němž klášteru potvrzuje statky. Mezi nimiž se nalézá také lokalita „Wsusche“ (v české verzi privilegia „Vsuše“). Kdybychom tyto tvary hledali v Profousově příručce, výsledek by byl stejně negativní jako v případě „Bzhuz“.

Nyní ale můžeme vyzkoušet, zda nalezená jména nejsou variantami téhož názvu. „Wischuss“, kde měla mít rezidenci manželka Vitly ze Staňkova, a „Bzhuz“, již držela Anežka, vdova po Vitlovi, se zdají být přirozeně propojeny. Protože je známo, že písaři listin psali mnohdy podle toho, jak jméno slyšeli, můžeme si dovolit zkusmo zaměnit některá podobně znějící písmena. Místo BZHUZ si například napíšeme WSCHUS, což lze úspěšně srovnávat s WISCHUSS, případně se WSUSCHE. Můžeme pracovat s hypotézou, že se jedná o tutéž lokalitu.

Obraťme teď pozornost na papežovu konfirmaci z roku 1273. Při hromadném potvrzování majetků se tyto zpravidla (i když ne výhradně) zaznamenávaly v pravidelném pořadí. Důvodem tohoto postupu mohla být obava, aby se nic nezapomnělo zapsat, což by se při nesystematickém uvádění snadno mohlo stát. Začínalo se z místa, kde bylo položeno sídlo kláštera na některou ze světových stran, a pak se postupovalo v kruhu jedním směrem, buď podle směru hodinových ručiček, nebo proti němu (jak bychom řekli dnes). Tak je sestavena i Řehořova konfirmace. Od chotěšovského kláštera se vyšlo na východ a odtud soupis majetků postupuje po směru hodinových ručiček. Naši lokalitu „Wsusche“ nalezneme mezi prvními majetky, za vesnicemi Mantov a Dobřany, ale před Losinou, Černotínem a Lišinou. Bude tedy hledaná ves ležet východně od kláštera.

Nyní musíme hledat v tomto prostoru nějakou lokalitu, jejíž název by se podobal nebo připomínal nalezené tvary. K tomuto účelu využijeme podrobnější mapy, s jejíž podporou snadno určíme, že lokalita s podobným názvem ležící východně od kláštera by se mohla jmenovat Vstíš. Můžeme si položit otázku, zda to není tato vesnice. Nyní máme k dispozici současné místní jméno a můžeme nahlédnout do lexikonu, jaké jsou historické doklady jména nalezené obce. V našem konkrétním případě lze skutečně ve IV. dílu Profousovy příručky nalézt u vesnice Vstíš všechny námi použité varianty jména!

Jen mimochodem lze upozornit, že tu navíc objevíme ještě tvar „Wshus“ z roku 1243. Jako svědek je tu uveden „Drsekone de Wschus“, také se v této listině objevuje Vitla ze Staňkova (CDB IV. 1, č. 37; v rejstříku CDB IV. 2, s. 129 je lokalita také ztotožněna se Vstíší).

I když se takto podařilo ztotožnit „Bzhuz“ se Vstíší, nemusí lokalizace skončit. V zásadě jsme dokázali postupovat podobnými úvahami jako Profous a zjistili jsme, že on zmínku z pramenů „Bzhuz“ ztotožňuje s místním jménem Vstíš. My k tomu můžeme mít výhrady a nemusíme se tím spokojit. V případě, že s identifikací nesouhlasíme, musíme přijít s jinou variantou, podloženou relevantními doklady

f) ne vždy se ale podaří lokalitu určit jednoznačně. V případě nejistoty je prospěšné na nejednoznačnost upozornit a ponechat možné varianty. Příkladem tohoto jevu je problematika lokality, která se v nejstarších pramenech objevuje jako „Merica“ či „Mericha“ (česky Bor, německy Haid). V současnosti se v různých pomůckách identifikuje střídavě s Horním nebo Dolním Dvořištěm.

Lokalita se poprvé objevuje v listině Jindřicha z Rožmberka z roku 1278 (CDB V, 879). Vydavatel slibuje klášteru ve Vyšším Brodě, že mu věnuje „forum in Merica“ a vesnici Herbertov v případě smrti na válečném tažení do Rakouska (Jindřich se však vrátil živ, takže se do majetku kláštera nedostala). Tato lokalita se obecně klade v literatuře k Hornímu Dvořišti. V roce 1279 dává Jindřich z Rožmberka vyšebrodskému klášteru patronátní právo kostela v Rožmberku s filiálkou „in Mericha“. Tuto lokalitu zase literatura ztotožňuje většinou s Dolním Dvořištěm.

Protože tvar místního jména je v obou případech stejný, je jeho lokalizace obtížná, až nemožná. Důvody starší literatury nelze brát v úvahu, protože identifikace v ní není zdůvodněna, naopak mladší díla často opisují ze starších. Obě lokality byly rozlišeny až během první poloviny 14. století. Vyřešit otázku by pomohlo, kdybychom znali chronologii vzniku obou míst, nyní nazvaných Dvořiště, a měli představu, které je případně starší. To však bude možné tehdy, až se podaří archeologům zachytit nějaký nález. Podobně závažné informace by bylo možné získat při stavebně-historickém průzkumu tamních kostelů (přestavěných v pozdní gotice). Problematika lokalizace není tedy úplně jasná, i když se nové výzkumy přiklánějí spíše k Hornímu Dvořišti

Literatura:

Kubíková, Anna: Spor o Dolní Dvořiště? Jihočeský sborník historický 58, 1989, s. 210–211

g) nakonec jsou i případy, kdy se vůbec nepodaří ztotožnit lokalitu s nějakou nyní existující. To je například případ lokality „Biscupici“, která se nachází celkem šestkrát ve známé Zdíkové listině z let 1141/1142, v níž vydavatel vyjmenovává statky olomoucké kapituly (CDB I, č. 115). Pomůckou je, že místa s tímto jménem jsou rozdělena do různých obvodů kostelů tzv. velkofarní organizace. Jedny „Biscupici“ nacházíme jako příslušenství olomouckého kostela, další jsou u znojemského, u spytihněvského jsou jmenovány třikrát a u brněnského jednou (u břevclavského a přerovského nejsou). Ze všech šesti výskytů lze bezpečně ztotožnit jen jedny, a to ve znojenském obvodu (Biskupice). Zbýlých pět lokalit „Biscupici“ zaniklo v neznámých polohách

Literatura:

Krmíčková, Helena – Sviták, Zbyněk: O lokalizaci místního jména „Pypiz“ (in margine CDB VI). SPFFBU C 50, 2003, s. 53–64

h) ještě je potřeba se zmínit, že v místopisných slovnících nemusejí být všechna provedená ztotožnění v pořádku, přestože jsou tyto příručky připravovány velmi pečlivě. Budiž ovšem zdůrazněno, že případy chybné identifikace jsou spíše výjimečné a mnohdy bývají poměrně brzy autory opraveny, buď specializovanou topografickou studií, nebo případnými dodatky v posledním svazku vícedílného lexikonu.

Příkladem takového omylu v místopisné příručce (výše doporučené jako základní) je lokalita „Pulin“, podle níž se roku 1173 psal Vilém, zakladatel dolnokounického kláštera (CDB I, č. 400). Listina patří sice mezi středověká falza a vznikla ve 14. století, ale místní jméno je doloženo vícekrát, takže takové sídlo muselo existovat. Objevuje se ve falzu zakládací listiny kapituly staroboleslavské, které se hlásí k roku 1046, ale vzniklo ve 12. století (CDB I, č. 382) a k roku 1185 jej zmiňuje i Jarlochova kronika (FRB II, s. 506).

V příslušném svazku pomůcky *Místní jména na Moravě a ve Slezsku* je tato lokalita ztotožněna s vesnicí Pavlov na severní straně Pálavy. Prvotní pokus o toponomastický výklad jména, že je totiž odvozeno od kmenového jména dolnorakouského kmene Polanů (jak uvažoval Ladislav Hosák ve vlastivědném sborníku Mikulovsko), byl vyvrácen Ivanem Vávrou v recenzi na tento sborník. I když sám Vávra navrhuje ztotožnit tento Pulín s feudálním dvorcem vykopaným na úpatí Pavlovských kopců J. Poulíkem (Vysoká zahrada u Dolních Věstonic), sám svými výklady utvrdil Hosáka ve správnosti jeho lokalizace. Všiml si totiž zmínky v Kosmově kronice a upozornil na předky zakladatele dolnokounického kláštera Viléma z Pulína, bratry Pulu, Heřmana a Viléma. Tím prokázal existenci jména Pula, což je řídce se vyskytující hypokoristikon ke jménu Pavel (lze srovnat s tvarem Hula od Havel), a poskytl tím Hosákovi argument k setrvání na provedeném přiřazení Pulína k Pavlovu. Tuto lokalizaci převzal i místní rejstřík CDB k pátému dílu (CDB V/4, s. 225).

Problémem je další výskyt jména ve tvaru „Pulina“ v listině z roku 1276 (CDB V/2, č. 801), kde se jmenují desátky kostelů, které mají připadnout dolnokounickému klášteru. Některé z nich leží ve znojenském – Kounice, Pravlov (Praulín), Malešovice (Malspicz), Pasohlávky (Vhrichicz), Vlasatice (Wassaticz), Cvrčovice (Vrspicz), naše „Pulina“, Dunajovice, Novosedly (Newsidel) a Mušov (Moschan), jiné v brněnském arcijáhenství, totiž Řeznovice (Breznowicz), Narvice (Naurowicz; zaniklá ves poblíž Ivaně), Mošůvky (Moschank; zaniklá ves u Bulharů u Břeclavi), Újezdec (Vgezdecz, zaniká ves u Pohořelic), Mikulov a Pohořelice. Kostel v Pulíně je jmenován mezi lokalitami ve znojenském, zatímco Mikulov v brněnském arcijáhenství. Z toho je patrné, že se v případě Pulína nemůže jednat o Pavlov, protože ten by měl svou polohou příslušet do brněnského arcijáhenství. Dalším důvodem je existence kostela v Pulíně již ve 13. století. V Pavlově sice kostel je, ale tamní chrám sv. Barbory vznikl teprve roku 1658 jako kaple, která byla roku 1740 rozšířena na kostel. Lokalita „Pulin“ je tedy k Pavlovu přiřazena nesprávně.

Neúspěšná identifikace otevírá ovšem otázku, kde se taková lokalita skutečně nachází. Ze stejných důvodů jako o Pavlově lze pochybovat o Vávrou ztotožnění s dvorcem v lokalitě Vysoká zahrada u Dolních Věstonic, ale i položení této lokality na předměstí

Mikulova, když podle Václava Richtra měl být pulínský kostel vlastně nynějším kostelem sv. Václava v Mikulově. Zcela odmítnout lze také pokus Metoděje Zemka s identifikací Pulína s Pravlovem, a to především proto, že se obě lokality vyskytují vedle sebe ve výše zmíněné listině z roku 1276. Nově se pokusil nalézt tuto lokalitu Zdeněk Konečný. Na základě svého rozboru listin vztahujících se k rodu Kouniců ji položil do Pavlovic, do vesnice zaniklé západně od Drnholce.

Tuto identifikaci zpochybnil Zdeněk Charouz, jenž v nich postrádá doklad o existenci kostela. Přichází s vlastní hypotézou, když klade Pulín do dnešního Drnholce. Ten byl totiž původně rozdělen na tři části, jak vyplývá ze zpráv lichtenštejnského urbáře z roku 1414, totiž na městečko („in dem marcht“), německý díl („in dem dewtscher Drum“) se dvorem kounického probošta a český díl („in dem Behemdrum“). V Drnholci se také objevuje kostel s kounickým patronátem, jenž by měl být u proboštova dvora. Po zvážení těchto faktů Zdeněk Charouz předpokládá, že český díl jsou původní Drnovice, zmiňované ve falzu z 12. století. Ty se sice dále v pramenech nenaleznou, ale jiné lokality toho jména se objevuje v pozdější germanizované podobě Drnholec, Durnholz, Durrenholz. Německou částí je Pulín s dvorem probošta a předpokládaným kostelem. Tyto dvě původní osady splynuly za kolonizace v jednu společně s městečkem, což označuje vlastní kolonizační vysazení. Pro celek se ujal poněkud zvláštní název Drnholec. Tuto teorii podepřel ligvistickými argumenty Jan Skutil, když nově interpretoval místní jméno Pulín jako odraz rozdělení vsi.

I když tato identifikace vypadá velmi pravděpodobně, objevují se stále i jiné lokalizace. Karel Kuča v topografické příručce *Města a městečka v Čechách na Moravě a ve Slezsku* ztotožňuje terénní stopy po nějaké fortifikaci západně od Drnholce se raně středověkým hradem Pulínem. Miroslav Plaček však v *Ilustrované encyklopedii moravských hradů, hrádků a tvrzí* u popisu tohoto místa Pulín nepřipomíná.

Výběr z literatury:

Hosák, Ladislav: Mikulovsko. Vlastivědný sborník o historii, geologii a květeně Mikulovska. Brno 1956, s. 23

Hosák, Ladislav – Šrámek, Rudolf: Místní jména na Moravě a ve Slezsku II, s. 226

Charouz, Zdeněk: Znovu k tzv. zakládací listině kláštera dolnokounického. In: XVI. Mikulovské symposium 1986. Praha 1987, s. 182–183

Konečný, Zdeněk: K otázce lokalizace Pulína. In: XVI. Mikulovské symposium 1986. Praha 1987, s. 178

Konečný, Zdeněk: K nejstarším dějinám Drnholecka. Jižní Morava 24 (27), 1988, s. 151

Kuča, Karel: Města a městečka v Čechách na Moravě a ve Slezsku. I. díl, Praha 1996, s. 763

Plaček, Miroslav: Ilustrovaná encyklopedie moravských hradů, hrádků a tvrzí. Praha 2001, s. 243

Richter, Václav: Mikulov. Brno 1971, s. 50, 63

- Skutil, Jan: Diskuse s článku Zdeňka Charouze Znovu k tzv. zakládací listině kláštera dolnokounického. In: XVI. Mikulovské symposium 1986. Praha 1987, s. 185
- Vávra, Ivan: Ladislav Hosák, Dějiny Mikulova a Mikulovska do konce 15. století. Mikulovsko, 1. část (Recenze). ČSPS 65, 1957, s. 186–188
- Zemek, Metoděj: Nejstarší pohled na mikulovský hrad. Jižní Morava 18, 1982, s. 193–194
- Žemlička, Josef: K určování a interpretaci místních jmen ve Fridrichově diplomatárii a dalších edicích. In: Šouša, Jiří – Ebelová, Ivana (ed.) Inter laurum et olivam. Praha 2007, s. 539–552

Místopisná komise

Znalosti, které si historik osvojí na poli místních jmen, může prakticky využít. Stále se totiž objevuje potřeba po korekci nebo rozšíření stávajícího názvosloví. Některé městské nebo obecní úřady si zřizují tzv. názvoslovné komise, které se v případě potřeby vyjadřují k různým změnám místního názvosloví. Děje se tak obvykle v případě hledání jmen pro nově budované ulice nebo za situace, kdy je nutné stávající komunikace (budovy, parky atd.) přejmenovat. Uplatnění naleznou takové sbory také při aktualizaci map, případně vytváření nových a podrobnějších. V nich je zapotřebí pojmenovat např. kopce, tratě, vodní toky nebo samoty, které jsou na mapách větších měřítek bezejmenné. Jejich jména musejí odpovídat historickému názvosloví.

Původ činností tohoto druhu je spojen se vznikem místopisné komise. Ta byla zřízena roku 1913 s úkolem zavedení pořádku do místního a pomístního názvosloví v českých zemích, především vrácení reálné podoby různě zkomoleným místním jménům. Z tohoto důvodu byl zvolen název Místopisná komise. Její členy tvořili společně jazykovědci i historikové. Protože vznikla těsně před první světovou válkou, mnoho činnosti nevykázala. Nabyla na významu především v letech po vzniku samostatného českého státu, kdy kromě původního úkolu nastala potřeba úpravy (a případného přejmenování) především některých poněmčených místních jmen.

K tomuto účelu zahájila rozsáhlý anketový soupis nářečních podob místních jmen a sběr pomístních jmen. Ale ve smíšených oblastech byly s výzkumem problémy, protože německé obyvatelstvo většinou bránilo tomu, aby byly do soupisů uváděny také české podoby jmen. Výzkum ale nebyl doveden do konce a proto zůstal materiál neúplný. Dalším významným úkolem komise byl poradní hlas při přejmenovávání obcí.

Druhá světová válka znamenala nejen zastavení předchozí výzkumné a názvoslově korekční činnosti, ale také přerušení plynulého vývoje společnosti, a v tom i pojmenování. Změny, které nastaly po válce, představují důležité příčiny názvoslovných změn.

Jde tu především o hromadný odsun obyvatel německé národnosti z Československa a příchod především Čechů a Slováků, ale i obyvatel jiných národností do míst, která obývali. Tak byla přerušena sídelní kontinuita především v těch obcích, kde se vyskytovala výrazná německá majorita (nad 85%), což mělo za následek, že německá pomístní jména upadla v zapomenutí. Noví usadlíci si pro své potřeby tvořili nové názvy míst, které vytvářeli nejčastěji podle polohy nebo druhem pojmenovávaného objektu podle běžných způsobů a postupů (U trati, Pod lesem). Původní německá pomístní jména se udržela jen tehdy, jestliže v obci zůstala nějaká část původních obyvatel, či u českých starousedlíků byla tato pojmenování vžitá. V některých případech se zachovala jen pojmenování důležitých orientačních bodů, známých širokému okolí (kopec Hoprich v Čechách).

Další úbytek pomístního názvosloví, jenž následoval časově velmi brzy, je spojen se změnou společenského zřízení v roce 1948. Zrušení soukromého vlastnictví a kolektivizace zemědělství, která se projevovala rozoráváním mezí a scelováním původních soukromých pozemků ve větší celky (hony) znamenalo zánik mnoha místních i pomístních jmen nebo jejich náhradu novým pojmenováním. Názvem honu se nejčastěji stávalo pomístní jméno některého z dílčích pozemků, nové názvy se tvořily podle podobných principů jako jména v pohraničí. Obecně lze konstatovat, že mnohá z původních pojmenování zmizela z běžného povědomí a proto i z užívání.

Z naznačených příčin se v poválečných letech znovu vrátil stejný problém jako dříve, jímž byla revize místního a pomístního názvosloví a jeho uvedení do pořádku. Stabilizace názvů lokalit byla velmi potřebná pro organizaci veřejného života i pro rozvíjející se hospodářství. Katastrální, ale i orientační mapy poskytují důležité informace např. pro dopravu a spoje nebo stavebnictví, protože místní a pomístní jména v nich působí jako jednotliví orientační body.

Tato revize se týkala zejména pohraničních oblastí s převážně německým obyvatelstvem před rokem 1945 (Sudet). Tady existovalo mnoho osad s původními německými názvy, které bylo nutné nahradit novým českým pojmenováním. Především do zapomenutí v těchto oblastech upadla stará německá pomístní jména (názvy vrchů, polí, lesů a jejich částí, vodních toků). Ta musela být poměrně rychle nahrazena novým pojmenováním, které by dobře reflektovalo obecné národohospodářské požadavky i speciální potřeby nových usedlíků.

K účelu přejmenování a stabilizace místních a pomístních jmen byla vytvořena zvláštní komise při ministerstvu vnitra, která byla složena z lidí různých profesí. Místopisná komise v ní byla zastoupena jedním členem. Její nižší úroveň tvořily Názvoslovné komise, které vznikly na nižších úrovních státní správy. Principiálně se skládaly z historiků, archivářů, jazykovědců, muzejníků a vlastivědných pracovníků, a pochopitelně také ze zástupců státní správy (obecních úřadů). Názvoslovné komise se scházely po zbytek 20. století, dnes pracují podle potřeby v omezeném rozsahu. U některých orgánů státní správy existují, jiné je nemají.

Při okresních střediscích Geodezie vznikly roku 1952 Okresní názvoslovné sbory (ONS, přesně: okresní poradní sbory pro úpravu pomístního názvosloví). Jejich úkolem bylo doplňovat zeměpisné názvy při aktualizaci map a při vzniku nových map, revidovat a korigovat případné omyly z minulosti a dohlížet na správné použití zeměpisných názvů na turistických mapách a průvodcích. Okresní názvoslovné sbory tvořili vedle okresního geometra také místní historikové, archiváři, muzejní a vlastivědní pracovníci, filologové a podle situace i další případní členové. Jejich složení mohlo podléhat změnám.

Při aktualizaci map byl postup přibližně tento: prostřednictvím okresního střediska Geodezie byl zaslán dotazník na všechny obce, jichž se nová mapa týkala. V něm byl zaslán seznam jmen a obec požádána, aby se k nim vyjádřila. Okresní názvoslovný sbor tak získal v podstatě přehled o aktuálním užívání místních a pomístních názvů veřejností. Současně v příslušném okresním archivu proběhla archivní rešerše, kdy byla zjišťována a vypisována z indikačních skiz ke stabilnímu katastru jména tratí, zeměpisná jména z map 19. a první poloviny 20. století, případně z průvodců stará zeměpisná terminologie (podle potřeby česká i německá). Až se po vyplnění od obcí vrátily dotazníky zpět na středisko a archiv ukončil rešerše, byla svolána schůze Okresního názvoslovného sboru. Na ní se probíraly postupně jednotlivé názvy a vyjadřovala stanoviska k jejich případným změnám, hodnotila se, schvalovala nebo zamítala, a to na základě vrácených dotazníků, archivních rešerší i kartografických map a dalších podkladů, která měla k dispozici z dřívějších jednání střediska Geodezie. O jednání okresní názvoslovné komise byl pořízen zápis. Jeho součástí byl seznam probíraných názvů. V tom byl vedle dosavadního názvu a jeho druhového zařazení i návrh na nový název se jménem navrhovatele a stručným odůvodněním. Na počátku 90. let 20. století byla Střediska geodezie změněna na Katastrální úřad a okresní názvoslovné sbory se přestaly scházet.

V současné době se stále ukazuje potřeba na tvorbu jmen nového místního názvosloví (nová výstavba) i požadavky na přejmenování některých lokalit. Došlo sice k transformaci družstev a vracení pozemků bývalým majitelům, což by mohlo vést k obnově starých pomístních jmen, ale děje se tak spíše výjimečně. Staronoví majitelé většinou kontinuitu neudržují, protože své pozemky prodávají nebo pronajímají. Při nových pojmenováních je nutné respektovat podle potřeby a okolností následující principy způsobu úprav, aby nová jména spolehlivě plnila své základní onymické funkce (pojmenovací a identifikační):

1. Přímý překlad – lze užít tehdy, jestliže jde o jména jasná, etymologicky průhledná a výstižná. Překlad umožní zachovat kontinuitu starého jména s novým pojmenováním (*Bílá skála – Weissen Felsen*). Za přímý překlad se pokládají i případy typu *U tří křížů – Drei Kreuz Berg*, *Bílý kříž – Beim Weissen Kreuz*, *Hřeben – Kammberg* (protože čeština tolik složenin neužívá).
2. Volný překlad – pomístní jména se zejména v podrobnějších mapách dosti často opakují, což může snadno vést k nedorozumění. Proto je vhodné, aby se do terminologie vnesla větší variabilita, a to tam, kde je to možné. Tento postup je vhodný zejména

u nově vznikajících podrobnějších map. Ty přinášejí místní a pomístní jména objektů, které jsou na mapách větších měřítek bez názvu (kopce, tratě). Pojmenování tedy není všeobecně fixováno a mnohdy i místní mají jen mlhavou představu o původním názvu nebo užívají více jmen pro totéž. V těchto případech se nabízí volit pro opakující se jména různé překlady (volné překlady – tj. vychází se z apelativního významu německého jména, ale česky se vyjadřuje jinak). Např. častý *Galgenberg* – je překládán nejen jako *Šibeníčník*, *Šibeníčný vrch*, ale i metaforicky, např. *Na spravedlnosti*. Nebo *Spitzberk* – nejen jako *Špičák*, ale i *Špičník*, *Špička*, *Homole*, *Baba*.

3. Navrácení původní české podoby: *Zabardowici* > *Obrowitz* > *Zábrdovice*.

4. Vytvoření českého pomístního jména názvukem na německé pomístní jméno: *Koppe* – *Kupa*.

5. Tvoření nových jmen nezávislých na předloze – uplatňuje se tam, kde bylo německé pomístní jméno nesrozumitelné: *Perbil* – *Jahodník*, nebo u pomístních jmen obsahujících vlastní jméno osoby – *Franzens Berg* – *Táhlý vrch*, nebo kde se pomístní jméno jevílo jako příliš feudální – *Kaiser Berg* – *Srázný vrch*.

Nově tvořené názvy mohou být inspirovány:

- a) tvarem objektu – *Homole*, *Špice*, *Holá skála*
- b) polohou – *Dolní cesta*, *Vysoká*, *V zahradách*
- c) porostem – *Bučiny*, *Smrčiny*
- d) podle blízkého objektu – *Za cihelnou*
- e) od místních jmen (ta umožňují jednoznačně lokalizovat a identifikovat pojmenovávaný objekt) – *Ašský rybník*, *Nejdecký Špičák* – *Spitzberg*. Tento způsob je zvláště produktivní u oikonym: *Újezd u Brna*, *Jimramovské Paseky*. Zvláště se z místních jmen tvoří přívlastky, výhoda – přesná lokalizace a apelativní základy se pak mohou opakovat – *Nejdecký špičák*, *Rájecký špičák*. Tento model byl typický i pro německá jména, takže taková jména dobře zapadala do tamního anoikonymického systému.

6. Hláskové změny

7. Úprava pravopisu: *Mezi vrchama* – *Mezi vrchy*

Výběr z literatury:

Černý, František – Váša, Pavel: *Moravská jména místní (Výklady filologické)*. Brno 1907

Čornejová, Michaela: *Príspevek ke studiu nejstarších českých pomístních jmen*. *Acta onomastica* 49, 2008, s. 85–90

Lutterer, Ivan – Šrámek, Rudolf: *Zeměpisná jména v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. Havlíčkův Brod 2004

Pleskalová, Jana: *Tvoření pomístních jmen na Moravě a ve Slezsku*. Jinočany 1992

Pleskalová, Jana: *Česká pomístní jména v diachronním pohledu*. *Acta onomastica* 40, 1999, s. 186–195

Pleskalová, Jana: K pojmenovacím zvyklostem v období 12.–12. století. In: Teoretické a komunikační aspekty proprií (Harvalík, Milan – Minářová, Eva – Tušková, Marie eds.). Brno 2009, s. 155–162

Pleskalová, Jana: Vývoj vlastních jmen osobních v českých zemích v letech 1000–2010. Brno 2011

Pomístní jména v Čechách (Olivová-Nezbedová, Libuše – Knappová, Miroslava – Maletínská, Jitka – Matúšová, Jana). Praha 1995

Sáňka, Hugo: Pomístní názvy brněnského okolí. Rozpravy ČSAV, řada společenských věd, roč. 70 – sešit 16. Praha 1960

Schwarz, Ernst: Die Ortsnamen der Sudetenländer als Geschichtsquelle. München 1961

Slovník pomístních jmen v Čechách (Matúšová, Jana a kol.). Praha 2005 a další (zatím nedokončený projekt)